

กระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของ “เหล้า” ในพิธีกรรมงานศพ

บุษยากร ตีระพุดติกุลชัย

กาญจนา แก้วเทพ

บทคัดย่อ

U ทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอสถานภาพของพิธีกรรมงานศพและกระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของ “เหล้า” ในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง เนื้อหาต่างๆ ที่ปรากฏในบทความเป็นข้อมูลและองค์ความรู้จากการศึกษาโครงการงานศพดเหล้าของชุมชนบ้านดง อ.สพปราบ จ.ลำปาง โดยเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งจากงานวิจัยเชิงคุณภาพเรื่อง “กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ” ผู้เขียนเก็บข้อมูลจากผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชนบ้านดง ผ่านการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก การวิเคราะห์เอกสาร รวมถึงการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม

บุษยากร ตีระพุดติกุลชัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง
กาญจนา แก้วเทพ รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ COMMUNICATION PROCESS TO TRANSFORM MEANINGS IN FUNERAL RITUALS” โดย น.ส.บุษยากร ตีระพุดติกุลชัย โดยมี รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ผลการศึกษาพบว่า

1. สถานภาพของพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 เป็นพื้นที่ของปัจเจกและเป็นชุดสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ

2. สถานภาพของพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 เป็นพื้นที่ของชุมชนและเป็นชุดสัญลักษณ์เพื่อแสดงความเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพงานศพและความร่วมมือของชุมชน

3. สถานภาพของพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ยังคงเป็นพื้นที่ของชุมชนและเป็นชุดสัญลักษณ์แสดงความเอื้ออาทรและความร่วมมือของชุมชน และยังมีบทบาทหน้าที่เพิ่มขึ้นในฐานะสัญลักษณ์เพื่อแสดงอัตลักษณ์ “ชุมชนปลอดเหล้า”

4. กระบวนการปรับแปลงความหมายของเหล้าในโครงการงานศพดเหล้า ประกอบด้วย การประนีประนอมกับความหมายโดยนัยของเหล้าในฐานะสิ่งตอบแทนผู้มาร่วมงานและสิ่งเชื่อมโยงผู้คน การรื้อถอนมายาคติของเหล้าและงานศพในฐานะสัญลักษณ์และชุดสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะหน้าตาทางสังคมของปัจเจก และการเปลี่ยนความหมายของพื้นที่พิธีกรรมงานศพจากการเป็นพื้นที่ของปัจเจกมาเป็นพื้นที่ของชุมชน

5. แนวคิดสนับสนุนให้กระบวนการปรับแปลงความหมายของเหล้าเกิดขึ้นคือการเปลี่ยนมุมมองใหม่จากการเน้นจุดยืนของเจ้าภาพงานศพ (ต้องรับรองแขกให้ดีที่สุด) มาที่การปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน (ควรเห็นใจเจ้าภาพ)

Abstract

This article aimed to present a status of funeral rituals and a meaning transformation process of alcohol in funeral rituals of Ban Dong community.

The contents presented were the information and knowledge gained from the study of the “No Alcohol in Funeral Rituals Project” in Ban Dong Village, Sobprab District, Lampang

Province. The study was a part of a qualitative research entitled “Communication Process to Transform Meanings in Funeral Rituals”. The writer collected data from participants of the project through conducting informal conversation, focus groups, in-depth interviews and participatory and non-participatory observation.

The findings of the study were as follow;

1. The status of the funeral rituals in the 1st phase: the rituals were perceived mostly as a private sphere and a set of signs representing an individual's socio-economical status.

2. The status of the funeral rituals in the 2nd phase: the rituals were perceived as a public sphere and a set of signs representing the community's generosity and cooperation.

3. The status of the funeral rituals in the 3rd phase: the rituals still represented the meaning in the 2nd phase and had a new role as a set of signs representing a new collective identity as “a community with no alcohol in funeral rituals”.

4. The meaning transformation process composed of negotiating with connotative meanings of alcohol as people linkage and guest repayment, deconstructing a myth of alcohol and funeral rituals as a set of signs representing socio-economical status, and meaning changing of the ritual sphere from a private sphere to a public sphere.

5. A supportive concept of the meaning transformation process was to alter people's points of view; from focusing on a host's standpoint (should give the best hospitality) to adjusting a guest's standpoint (should sympathize with the host) instead.

1. บริบทชุมชนบ้านดงและความเป็นมาของโครงการงานศพดงเหล่า

ชุมชนบ้านดงเป็นหมู่บ้านที่มีครัวเรือนทั้งสิ้น 156 หลังคาเรือน ตั้งอยู่ใน ต.นายาง อ.สพปราบ จ.ลำปาง มีประวัติศาสตร์ชุมชนที่สามารถสืบย้อนหลังไปได้กว่า 150 ปี ในอดีตคนในชุมชนบ้านดงส่วนมากประกอบอาชีพด้านการเกษตร ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองเป็นหลัก คาดว่าระบบเศรษฐกิจของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนานทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพเป็นหลักแต่เริ่มพึ่งพิงระบบตลาดมากขึ้นในราว พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ปัจจุบันร้อยละ 94 ของคนในชุมชนยังคงประกอบอาชีพด้านการเกษตรภายในชุมชน รองลงมาเป็นอาชีพรับจ้างและค้าขาย

วิถีชีวิตของชุมชนบ้านดงเป็นสังคมเครือญาติที่เน้นการช่วยเหลือพึ่งพากันภายในชุมชน ทั้งด้านแรงงาน สิ่งของ และทรัพย์สินในสถานการณ์ที่จำเป็น ด้วยเหตุผลสำคัญ 2 ประการคือ การเป็นชุมชนที่ก่อตัวจากกลุ่มคนที่สืบเชื้อสายบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน (indigenous community) และการเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ลักษณะทางกายภาพเป็นพื้นที่ปิด ไม่ใช่ว่าผ่านไปสู่อื่นๆ

ชุมชนมีวัฒนธรรมชุมชนที่น่าสนใจหลายด้าน เช่น วัฒนธรรมและความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อประจำหมู่บ้าน ทำให้มีพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อเป็นพิธีกรรมหลักของชุมชนทำหน้าที่ผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องตำนานชุมชนเพื่อสร้างอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในทุกด้าน ชุมชนยังมีวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าไว้กำกับความสัมพันธ์และรักษาจารีตของชุมชนด้วย

ในระยะหลังกระแสบริโภคนิยมเริ่มขยายอิทธิพลเข้าสู่ชุมชน รวมไปถึงค่านิยมในการจัดพิธีกรรมงานศพที่ได้กลายเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพก่อนการทำโครงการงานศพดงเหล่าในชุมชน พบว่าคนในชุมชนมีค่านิยมซื้อหาโลงศพและปราสาทศพจากร้านค้า รวมถึงการเลี้ยงเหล้าผู้เข้าร่วมพิธีกรรมก็กลายเป็น

เป็นวิถีปฏิบัติที่ชุมชนยอมรับ ส่งผลให้ภายหลังการจัดพิธีกรรมงานศพ บ่อยครั้งเจ้าภาพงานศพต้องแบกรับภาระหนี้สิน

โครงการงานศพดงเหล่าของชุมชนบ้านดงเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2545 เมื่อนายอินแก้ว เรือนปานันท์ แกนนำโครงการซึ่งเป็นผู้นำตามธรรมชาติของชุมชนสังเกตเห็นปัญหาของชุมชนหลังวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 และได้รับข้อเสนอแนะจากบุคคลภายนอกให้ใช้กลไกการวิจัยท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหา แกนนำจึงเริ่มต้นหารือในกลุ่มเล็กๆ ขยายการพูดคุยไปสู่หมวดบ้าน รวมตัวเพื่อตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจขึ้นเพื่อขับเคลื่อนงาน จนกระทั่งชุมชนตกลงร่วมกันให้มีการจัดเวทีประชาคมหมู่บ้าน จนนำไปสู่มติชุมชนว่าจะทดลองดงเหล่าในงานศพ

เดือนเมษายน พ.ศ. 2545 ชุมชนทดลองดงเหล่าในงานศพเป็นครั้งแรก ในงานศพของญาติคนหนึ่งของแกนนำ มีการแบ่งหน้าที่และมอบหมายงานให้กับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำบัญชีค่าใช้จ่าย พบว่ามีเงินเหลือ 10,000 บาท หลังการจัดงานศพ กลุ่มแกนนำต่างช่วยกันเผยแพร่ข้อมูลผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการดงเหล่าในพิธีกรรมให้ชุมชนได้ทราบทั้งในที่ประชุมหมู่บ้านและการบอกเล่าปากต่อปาก

ช่วงกลางปี พ.ศ. 2545 ถึงกลางปี พ.ศ. 2546 กลุ่มแกนนำยังทดลองเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพที่เกิดขึ้นของชุมชนอย่างเคร่งครัด จากการทำบัญชีค่าใช้จ่ายพบว่าพิธีกรรมงานศพ 6 งานล้วนมีเงินเหลือตั้งแต่ 7,000-15,000 บาท ในระยะหลังกลุ่มแกนนำโครงการเริ่มวางระบบการบันทึกค่าใช้จ่ายอย่างเป็นระบบยิ่งขึ้น

หลังจากชุมชนดำเนินโครงการงานศพดงเหล้ามาจนถึงปี พ.ศ. 2547 สามารถกล่าวได้ว่าการผลักดันให้ชุมชนเปลี่ยนวิถีปฏิบัติเรื่องการดงเหล่าในงานศพเกิดประสิทธิผล กล่าวคือ ในชุมชนไม่พบการลักลอบเลี้ยงเหล้า หรือดงเหล่าในพื้นที่พิธีกรรมงานศพอีกต่อไป นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2548

ปัจจุบัน กระบวนการของชุมชนในการทำโลงศพและปราสาทศพเป็นไปอย่างเป็นระบบทันทีที่มีการเสียชีวิต

ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบจะติดต่อประสานงานกับเจ้าภาพ แกนนำชุมชนและกลุ่มเพื่อนบ้านที่มีฝีมือทางช่างจะมารวมตัวกันแล้วแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามความถนัด ความสำเร็จของโครงการส่งผลให้ชุมชนบ้านดงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับหน่วยงานและชุมชนภายนอกจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาข้อมูลขั้นต้นดังกล่าว นำไปสู่ความสนใจของผู้เขียนที่ต้องการศึกษาวิเคราะห์สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง รวมถึงกระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าในพิธีกรรมงานศพจนนำไปสู่ความสำเร็จของโครงการงานศพดงเหล่า

2. วัตถุประสงค์การนำเสนอบทความ

บทความนี้ต้องการนำเสนอผลการศึกษาใน 2 ประเด็น คือ

2.1 ผลการศึกษาและเปรียบเทียบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ทั้งในด้านองค์ประกอบ ความหมาย รวมถึงบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน ใน 3 ช่วงเวลา ได้แก่ ระยะเวลา 1 ก่อนหน้าที่จะเกิดโครงการงานศพดงเหล่า ย้อนหลังไป 5 ปี (พ.ศ. 2540-2544) ระยะเวลา 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ. 2545-2546) และระยะเวลา 3 โครงการเข้มแข็ง และได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ. 2547-2553)

2.2 ผลการศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าในพิธีกรรมงานศพจนนำไปสู่ความสำเร็จของโครงการงานศพดงเหล่า

3. นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

3.1 สื่อพิธีกรรมงานศพ หมายถึง กิจกรรมซึ่งถ่ายทอดความหมายในการรับรู้ของผู้คน และ/หรือ เชื่อมโยงผู้คนให้สื่อสารกัน ที่คนในชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้น เมื่อมีผู้เสียชีวิต ประกอบด้วยพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ 1) การเตรียมศพ เช่น การอาบน้ำศพ การมัดตราสัง 2) การบำเพ็ญกุศลศพ และ 3) การเผาศพ

3.2 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพ หมายถึง สถานะของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ซึ่งหมายรวมทั้งรูปแบบและเนื้อหาของสื่อพิธีกรรมงานศพ

ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ได้แก่ ระยะเวลา 1: พ.ศ.2540-2544 ระยะเวลา 2: พ.ศ.2545-2546 และระยะเวลา 3: พ.ศ.2547-2553 โดยศึกษาปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1. องค์ประกอบด้านรูปแบบ (คน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่) และเนื้อหา (เชิงศาสนาและเชิงสังคม) ของสื่อพิธีกรรมงานศพ 2. ความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญในสื่อพิธีกรรมงานศพ และกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมายเหล่านั้น และ 3. บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมงานศพ

3.3 เหล่า หมายถึง เครื่องดื่มมีแอลกอฮอล์ที่เกิดจากการหมักดอง (Fermentation) ส่วนผสมต่างๆ โดยเป็นสัญลักษณ์ซึ่งถูกให้ความหมายที่หลากหลายภายใต้กรอบวาทกรรมต่างๆ ของแต่ละสังคมและกลุ่มวัฒนธรรมย่อย ตามช่วงเวลาที่ผ่านมาไป นับตั้งแต่การเป็นวัตถุประกอบพิธีกรรม เป็นเครื่องดื่มเพื่อความผ่อนคลาย เป็นสิ่งเชื่อมโยงความเป็นพวกพ้อง เป็นสิ่งแทนคำขอบคุณหรือของขวัญ ไปจนถึงการเป็นสัญลักษณ์แสดงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งความหมายในแง่ลบในฐานะสิ่งฟุ่มเฟือยสร้างภาระ หรือเครื่องดื่มที่ทำให้ขาดสติ

3.4 การปรับเปลี่ยนความหมาย หมายถึง การใช้กลไกการสื่อสารทุกรูปแบบของชุมชนเพื่อร่วมกันปรับเปลี่ยน หรือแปลงความหมายขององค์ประกอบบางอย่างในสื่อพิธีกรรมงานศพให้สอดคล้องต่อความต้องการของชุมชน และไม่ขัดแย้งต่อคุณค่าเชิงวัฒนธรรมที่เคยยึดถือ นำไปสู่การรับรู้ร่วมกันในความหมายที่สร้างขึ้น และเกิดแนวปฏิบัติแบบใหม่ในพิธีกรรมงานศพ เช่น การงดดื่มเหล่าในพิธีกรรมงานศพ เป็นต้น

4. แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ประกอบการวิเคราะห์

แนวคิดสำคัญที่ใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลในบทความชิ้นนี้คือ แนวคิดทฤษฎีสัญวิทยา (Semiology) และการรื้อถอนความหมาย (Deconstruction of Meaning)

สัญวิทยาคือศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาสัญลักษณ์ (sign) และรหัส/ระบบ (code/system) ที่นำเอาสัญลักษณ์มาประกอบเข้าด้วยกัน รวมไปถึงบริบททางวัฒนธรรมที่

สัญญาและรหัสถูกสร้างและใช้ทำงานภายใต้บริบททางวัฒนธรรมดังกล่าว ในบทความนี้ได้ใช้แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ของสัญญาของแฟร์ดินอง เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) และลำดับชั้นของการสร้างความหมายของโรลองด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) เป็นแกนการวิเคราะห์

ส่วนแนวคิดเรื่องการรื้อถอนความหมายในบทความนี้เป็นแนวคิดที่สจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) ได้นำเสนอไว้ว่า การสื่อสารเป็นเรื่องของกระบวนการผลิต/แพร่กระจาย/บริโภค/ผลิตซ้ำวัฒนธรรมและความหมายต่างๆ (the production/circulation/consumption/reproduction of culture and meaning) มีกระบวนการผลิต/เผยแพร่เนื้อหาความหมายในกระแสหลัก แต่เมื่อถึงระดับของการบริโภคความหมาย อาจมีทั้งที่ยืนยันหรือปฏิเสธความหมายดังกล่าว ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ดั้งเดิมของแต่ละบุคคล ซึ่งจะนำไปสู่การผลิตซ้ำความหมายเดิมหรืออาจเกิดการสร้างความหมายใหม่ ทั้งนี้ระบบรหัส (coding system) ของผู้ส่งสารและผู้รับสารไม่จำเป็นต้องเป็นรหัสการสื่อสารชุดเดียวกันเสมอไป (สมสุข, 2548: 398-401)

5. ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่องกระบวนการปรับแปลงความหมายของเหล่า เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพ” ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลที่ปรากฏในบทความเป็นผลลัพธ์จากการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสหวิธีการ (Multiple Methodology) ประกอบด้วย การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับคนในชุมชน 21 คน การสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) 14 คน การสนทนากลุ่ม 12 คน การสังเกตการณ์ แบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพ พิธีไหว้เจ้าพ่อและงานบุญของชุมชน การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในการดำเนินวิถีชีวิตประจำวันของชุมชนและการประชุมหมู่บ้าน ดำเนินการเก็บข้อมูลเป็นเวลา 11 เดือน (เมษายน 2552-กุมภาพันธ์ 2553) แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์สังเคราะห์เพื่อสร้างองค์ความรู้ โดยใช้แนวคิดทฤษฎีต่างๆ ที่กล่าวไปในข้างต้น

6. ผลการวิจัย

เนื้อหาสำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาสรุปผลในประเด็นนี้ประกอบด้วย 6.1) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล่า (พ.ศ.2540-2544) 6.2) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) 6.3) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-2553) และ 6.4) การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา โดยมีสาระสำคัญดังนี้

6.1 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล่า (พ.ศ.2540-2544) ในระยะที่ 1 ของการศึกษาพบว่ารูปแบบการจัดพิธีกรรมโดยรวมเหมือนในอดีตที่ทำมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย แต่กิจกรรมที่มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงก็คือมีกิจกรรมการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในงานศพ แต่เดิมในอดีตสมัยบรรพบุรุษนั้นไม่เคยมีกิจกรรมเหล่านี้ จากการสอบถามและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารทำให้สันนิษฐานได้ว่ากิจกรรมทั้งสองอย่างนี้เริ่มเข้าสู่ชุมชนประมาณปี พ.ศ.2510-2513 โดยมีปัจจัยหลัก 2 ประการ ปัจจัยข้อแรกคือการเพิ่มขึ้นของรายได้ ปัจจัยข้อที่สองคือความสะดวกด้านการคมนาคม ทำให้คนในชุมชนได้เห็นรูปแบบการจัดงานศพของคนในตัวเองซึ่งมีความหรูหราสวยงามกว่าในชุมชนเอง เริ่มมีมุมมองต่องานศพว่าเป็นสัญญาอย่างหนึ่งในการแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ โดยให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านวัตถุในงานศพ

จากสอบถามจากคนในชุมชน พบว่าในช่วง พ.ศ. 2540-2544 ปรากฏทั้งการดื่มเหล้าซึ่งมีแทบทุกงาน ส่วนการเล่นการพนันในงานศพจะมีในบางงาน เหตุผลสำคัญที่ทำให้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ ในช่วงก่อนเริ่มโครงการงานศพงดเหล่านั้นเป็นเพราะความเคยชินที่เห็นว่าการจัดงานศพต่างๆ ในชุมชน เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้าเสมอ ผู้ที่เป็นเจ้าภาพงานศพมักคิดว่าตนเองเคยไปร่วมงานบ้านอื่น เจ้าภาพก็มีการเลี้ยงเหล้า เมื่อถึงคราวตนเองจัดงานบ้างก็ต้องเลี้ยงเหล้าเช่นเดียวกัน

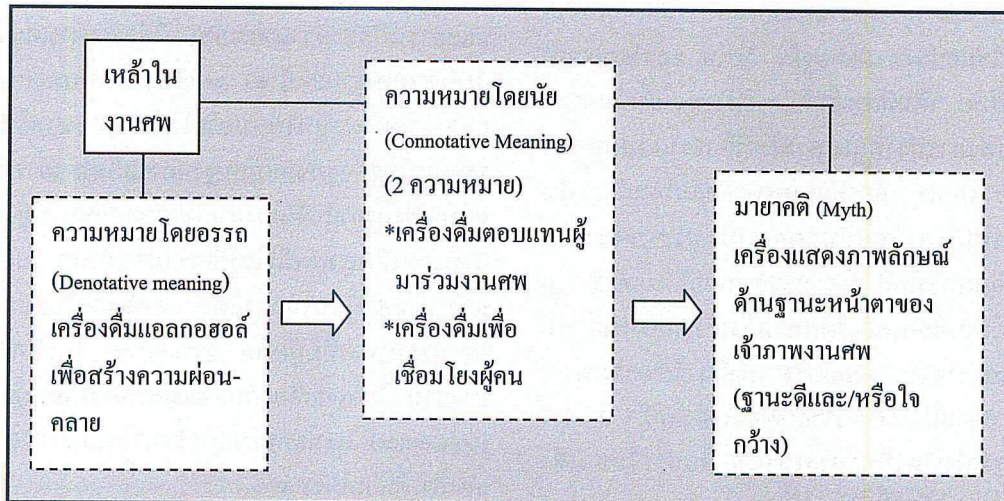
ลึกๆ คือความกังวลการถูกต่อว่านินทาว่าเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว

กระบวนการสร้างความหมายดังกล่าวเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในสังคมไทย เดิมทีการจัดพิธีกรรมงานศพที่เน้นความหรูหราอลังการปรากฏเฉพาะในพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูง ต่อมา เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเริ่มขยายตัวในสังคมไทยนับแต่การเปิดประเทศภายใต้สนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ. 2398 ก็เอื้อให้พ่อค้าชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีนได้ผนวกตัวเข้ามาหาประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ ร่วมกับรัฐ (สังคิต พิริยะรังสรรค์, ม.ป.ป.: 30-40) เมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ห้า ทางกรมเปิดโอกาสให้วัดให้บริการเผาศพเพื่อประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของวัดเนื่องจากรัฐลดงบประมาณในการอุปถัมภ์วัดลง ชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทในการเข้าไปอุปถัมภ์วัดต่างๆ ทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ (ปัญญาเลิศสุขประเสริฐ, 2548) จำนวนและอำนาจของชนชั้นกลางในสังคมไทยเพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถสร้างและยึดกุมความหมายใหม่ให้กับวัดและพิธีกรรมงานศพ จากการเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างความแตกต่างทางศักดิ์ดิณจึงกลายมาเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจแทนโดยเลียนแบบการจัดพิธีกรรมงานศพแบบชนชั้นสูง การเลียนแบบดังกล่าวเกิดขึ้นและส่งต่อเป็นทอดๆ ในเวลาต่อมา จากคนชั้นกลางในเมืองหลวงและปริมณฑล ไปสู่คนชั้นกลางในต่างจังหวัด ไปสู่คนชั้นล่างในชนบท หรือแม้แต่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมข้างต้นผนวกกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของล้านนาที่ให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์มาก จึงเกิดการยอมรับและการผลิตซ้ำความหมายของพิธีกรรมงานศพที่เป็นสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตา แต่เนื่องจากบริบทของสังคมภาคเหนือตอนบนในชนบทยังเป็นชุมชนเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่บนฐานการผลิตทางการเกษตร ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันเองภายในชุมชนเป็นสำคัญ การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมถือเป็นความจำเป็นบทบาทของผู้คนในการจัดงานศพจึงมีลักษณะกำกับโดยคงสถานะเป็นผู้ผลิต (producer) ในพิธีกรรมไว้บางส่วน ในขณะที่เดียวกันก็แปรสถานะไปเป็นผู้บริโภค (consumer) ในงานศพด้วยการซื้อหาโลงศพ ปราสาทศพ และการดื่มกินในงานศพ

จากข้อมูลที่กล่าวข้างต้น “เหล่าในงานศพ” ในระยะที่ 1 ของการศึกษานี้ มีความหมายโดยอรรถว่าเป็นเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ที่สร้างความผ่อนคลาย มีความหมายโดยนัย 2 ความหมาย โดยเป็น “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” ผู้มาร่วมงานและช่วยเหลือการจัดงานศพ และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้คน” ซึ่งซ่อนความหมายระดับลึกหรือมายาคติของเหล่าในฐานะ “สิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตา” ของเจ้าภาพงานศพ การมีเหล่าเลี้ยงในงานศพเป็นสิ่งที่บ่งบอกเกี่ยวกับเจ้าภาพได้ 2 ลักษณะคือ เจ้าภาพเป็นผู้ที่มีฐานะมั่นคงเป็นปึกแผ่นดี หรืออีกทางหนึ่งคือ ถึงเจ้าภาพจะมีฐานะไม่มั่นคง แต่เป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ความหมายของเหล่าในพิธีกรรมงานศพในระยที่ 1 ของการศึกษา

6.2 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ. 2545-2546) ในระยที่ 2 ของการศึกษา พบว่าเมื่อโครงการงานศพงดเหล่าเกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงในปี พ.ศ. 2545 สิ่งทีแณนำโครงการพยายามกระทำก็คือการปรับเปลงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพ ผ่านกิจกรรมการสื่อสารที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเหล่าในพิธีกรรมงานศพ 2) การทำประชาคมติของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล่า และ 3) กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ซึ่งกิจกรรมหลักทั้ง 3 ประการ มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1) การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเหล่าในพิธีกรรมงานศพ ประกอบด้วยการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมที่รุ่นบรรพบุรุษเคยกระทำแล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รับฟัง การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถึงสาเหตุและเหตุผลที่ต้องมีการเลี้ยงเหล่าในงานศพรวมถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น โดยเชื่อมโยงกับเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยเฉพาะประเด็นหนี้สินจากการจัดงานศพ

2) การทำประชาคมติของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล่า มีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างกฎเกณฑ์เงื่อนไขหรือหลักการที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การงดเหล่าในงานศพ โดยผ่านการแลกเปลี่ยนและรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชน แล้ววางหลักการร่วมกันอย่างเป็นทางการผลที่เกิดขึ้นคือการลงมติร่วมกันว่าเจ้าภาพจะงดเว้นการเลี้ยงเหล่าโดยสิ้นเชิง โดยไม่อนุญาตให้ตั้งวงเหล้าในงานศพ

3) กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อยๆ ได้แก่ การที่กลุ่มแณนำได้วางแผนร่วมกับพระสงฆ์และเจ้าภาพงานศพถึงแนวปฏิบัติในการจัดงานศพ การประชาสัมพันธ์ขอความร่วมมือกับแขกที่มาร่วมงาน การดูแลค่าใช้จ่ายและการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ รวมถึงการตรวจตราสอดส่องไม่ให้มีการลักลอบดื่มเหล่าภายในพื้นที่พิธีกรรม

ดังที่ไ้ระบุไว้ว่า ความหมายของเหล่าในระยที่ 1 มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ซ้อนกันถึง 2 ระดับ โดยความหมายโดยนัยหมายถึงสิ่งแทนคำขอบคุณและสิ่งเชื่อมโยงผู้คน ซึ่งซ่อนมายาคติในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ แต่เมื่อแณนำ

โครงการงานศพดเหล่าได้เริ่มขับเคลื่อนโครงการ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือความพยายามในการรื้อถอนความหมายระดับลึกที่เป็นมายาคติของเหล่า (เครื่องแสดงฐานะหน้าตาของปัจเจก) แล้วสร้างความหมายใหม่ให้กับเหล่า (สิ่งพุ่มเฟิย สร้างภาระให้เจ้าภาพ/สิ่งที่น่าอับอาย หากปรากฏในงานศพของชุมชน) ควบคู่ไปกับการถอดรหัสโดยประนีประนอมกับความหมายโดยนัยของเหล่า ทั้ง “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้คน” โดยชี้ให้เห็นความไม่สอดคล้องกับกาลเทศะ กลุ่มแกนนำได้ใช้วิธีการเปลี่ยนมุมมองจากการให้น้ำหนักกับจุดยืนของเจ้าภาพ (ต้องเลี้ยงเหล่าเพื่อขอบคุณแขก) มาให้ความสำคัญกับการปรับจุดยืนของแขก (การเลี้ยงเหล่าสร้างภาระให้เจ้าภาพ/ถึงไม่มีเหล่าก็ต้องไปช่วยเจ้าภาพอยู่แล้ว) ควบคู่กับการให้ความหมายเชิงลบอื่นๆ จนทำให้ความหมายโดยนัยเชิงบวกดังกล่าวเสียสมดุล

การปรับแปลงความหมายของ “เหล่า” ต้องกระทำควบคู่ไปกับการปรับแปลงความหมายของพิธีกรรมงานศพ เนื่องจากเหล่าเป็นเพียงสัญลักษณ์หนึ่งของชุดสัญลักษณ์ (a set of signs) คือ พิธีกรรมงานศพโดยภาพรวม ความหมายทั้งสองระดับของเหล่า ไม่ว่าจะเป็น “สิ่งแทนค่าขอบคุณและเชื่อมโยงผู้คน” (ความหมายโดยนัย) และ “สิ่งแสดงฐานะหน้าตา” (มายาคติ) จะปรากฏในพิธีกรรมงานศพที่ถูกสร้างความหมายให้เป็นพื้นที่แสดงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนทำก็คือการย้อนกลับไปหาความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพของคนธรรมดาสามัญ ในฐานะที่เป็นทั้งสื่อและพื้นที่สำหรับบำเพ็ญกุศล และรำลึกถึงผู้ตาย ด้วยความหมายนี้ งานศพไม่ใช่พื้นที่เฉพาะของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) เท่านั้น แต่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนด้วย เพราะผู้ตายเป็นสมาชิกคนหนึ่ง ของชุมชนและมีความสัมพันธ์ลักษณะต่างๆ ต่อเพื่อนบ้านในชุมชน ชุมชนจึงมีบทบาทหน้าที่ๆ ต้องกระทำในงานศพ การรู้ความหมายดั้งเดิมดังกล่าวถูกนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดที่ว่าด้วย “ความสูญเสียของครอบครัวผู้ตาย” และ “ความเอื้ออาทรที่คนในชุมชนควรแสดงต่อครอบครัวผู้ตาย”

เมื่อพิธีกรรมงานศพไม่ได้เป็น “พื้นที่ของปัจเจก” เพื่อแสดงฐานะหน้าตา “เหล่า” ในฐานะสิ่งแทนค่าขอบคุณ และสิ่งแสดงฐานะหน้าตาก็ไม่ใช่สิ่งจำเป็นอีกต่อไป ในทางตรงข้าม เมื่อพิธีกรรมงานศพเป็น “พื้นที่ของชุมชน” ที่ร่วมรำลึกถึงผู้ตายและช่วยเหลือครอบครัวผู้ตาย ความหมายใหม่ของเหล่าก็ต้องถูกสร้างขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับความหมายใหม่ของผู้ตายพิธีกรรมงานศพด้วย เหล่าจึงกลายเป็นสิ่งสร้างภาระให้เจ้าภาพ และสร้างความอับอายให้ชุมชนไปในที่สุด

6.3 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ. 2547-2553) ในระยะที่ 3 ของการศึกษา นับตั้งแต่ พ.ศ. 2547 นอกเหนือจากการรณรงค์ไม่ให้มีการเลี้ยงเหล่าในงานศพ ยังมีกิจกรรมใหม่คือ การทำโลงศพ และปราสาทศพ โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) การลดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพ และ 2) การสร้างพื้นที่และกิจกรรมเพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วม (เพื่อทำหน้าที่ทดแทนเหล่าซึ่งมีความหมายโดยนัยว่าเป็นสิ่งเชื่อมโยงผู้คน)

แนวคิดเรื่องการทำโลงศพและปราสาทศพ เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนแต่ต่อมาก็เลือนหายไปกลายเป็นการซื้อหามาแทนที่ การย้อนกลับไปค้นหาต้นทุนทางวัฒนธรรมจึงต้องอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการแสวงหาและรื้อฟื้น ตั้งแต่การที่แกนนำศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับการทำโลงศพและปราสาทศพในมิติต่างๆ แล้วถ่ายทอดข้อมูลเหล่านี้ให้คนในชุมชนได้รับรู้ในการประชุมหมอบ้านและการประชุมหมู่บ้าน

กลุ่มแกนนำไม่ได้รณรงค์ให้ชาวบ้านเลิกใช้ปราสาทศพประกอบในพิธีกรรม แต่โน้มน้าวใจว่าชุมชนยังสามารถรักษาประเพณีการใช้ปราสาทศพประกอบพิธีกรรมได้ โดยเปลี่ยนจากการซื้อหามาเป็นการทำเอง การผลิตซ้ำการทำปราสาทศพสามารถตอบสนองผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของชุมชนได้จากการประหยัดค่าใช้จ่ายในงานศพ ส่วนเหตุผลที่ไม่เลิกทำปราสาทศพไปเลยนั้น อธิบายได้ว่า ความสำเร็จของโครงการก่อน

หน้านี้ใช้วิธีการที่ละมุนละม่อม โดยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อมูลก่อนชักชวนให้ทดลองทำร่วมกัน การเปลี่ยนจากการ “ซื้อ” มาเป็นการ “ทำ” ปราสาทศพลก็เป็นกลยุทธ์แบบละมุนละม่อมที่กลุ่มแกนนำเรียนรู้ว่าสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนได้ โดยไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกแบ่งฝักแบ่งฝ่าย ดังนั้น การเลือกที่จะ “ทำปราสาทศพลเอง” แทน “การเลิกใช้ปราสาทศพล” จึงเป็นประเพณีในการเลือกสรรโดยตัวของมันเองเช่นเดียวกัน

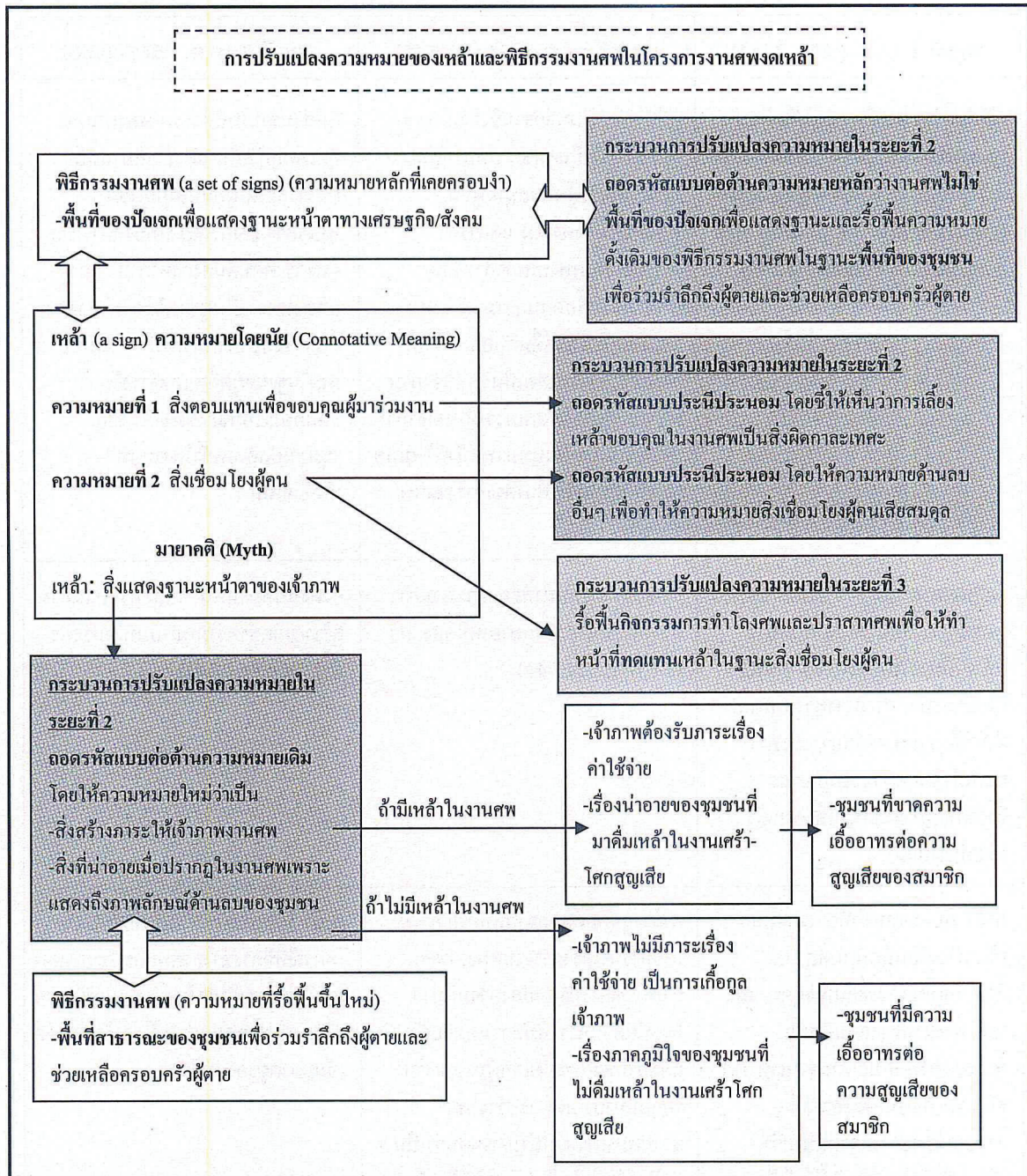
แต่เหตุผลสำคัญที่สุดที่ต้องรณรงค์ให้ชุมชนร่วมกันทำโลงศพและปราสาทศพลนั้นสามารถอธิบายได้ด้วยประเด็นความแตกต่างระหว่างการเป็น “ผู้ผลิต (producer)” กับ “ผู้บริโภค (consumer)” การมีสถานภาพเป็นผู้ผลิตทำให้มนุษย์ตระหนักถึงศักยภาพของตน พร้อมทั้งได้สร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผู้อื่น แต่การมีสถานภาพเป็นผู้บริโภคทำให้มนุษย์ลดทอนการสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นแล้วหันไปสร้างความสัมพันธ์กับวัตถุขึ้นมาชดเชย เมื่อสายสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนแบบบาง โครงสร้างความเป็นชุมชนที่เคยพึ่งพาอาศัยกันได้ก็อ่อนแอตามไปด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าว กลุ่มแกนนำจึงผลักดันกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพล ซึ่งผู้ชายในชุมชนที่มีฝีมือทางช่างไม้จะร่วมแรงร่วมใจกันสร้างขึ้น (กิจกรรมการผลิต) ก่อนหน้านั้น เมื่อหาพื้นที่และจัดเตรียมสถานที่เรียบร้อยแล้ว กลุ่มพอบ้านก็ไม่ค่อยมีกิจกรรมอื่นๆ ให้ทำมากนัก

ประเด็นน่าสนใจเกี่ยวกับเหล่านี้ในระยะที่ 3 พบว่าในกรณีที่มีการทำโลงศพหรือปราสาทศพล เหล้าจะกลับเข้ามาสู่พื้นที่พิธีกรรมอีกครั้งในฐานะเป็นเครื่องเซ่นไหว้ครูช่างหรือเครื่องประกอบพิธีกรรมซึ่งเป็นความหมายดั้งเดิมของเหล้าในบริบททางวัฒนธรรมของล้านนา แสดงให้เห็นว่าในระยะนี้ชุมชนเกิดความมั่นใจว่าสามารถควบคุมเหล้าให้อยู่เฉพาะในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (พื้นที่เซ่นไหว้ครูช่าง) ได้โดยที่เหล้าจะไม่หลุดออกมาสู่พื้นที่ทางโลก (พื้นที่ๆ นั่งพูดคุย ทำครัว รับประทานอาหารในพิธีกรรมงานศพ) ภายใต้ความหมายแบบเดิม (สิ่งแทนคำขอบคุณ/แสดงฐานะหน้าตา) อีกต่อไป

ผู้เขียนได้ประมวลกระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล้าและพิธีกรรมงานศพที่เกิดขึ้นในโครงการงานศพดเหล้าไว้ในภาพที่ 2

6.4 การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา สื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในแต่ละช่วงเวลามีความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านองค์ประกอบ กระบวนสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย และบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนที่น่าสนใจ ผู้เขียนได้สรุปเนื้อหาด้วยความเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบต่างๆ ตลอด 3 ช่วงเวลาของการศึกษา ได้แก่ ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม วัตถุที่สำคัญในพิธีกรรม กิจกรรมในพิธีกรรม และพื้นที่ๆ ใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยได้สรุปสาระสำคัญในตารางที่ 1 เพื่อแสดงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนี้

ภาพที่ 2 กระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพ

ตารางที่ 1: ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ของสื่อพิธีกรรมงานศพ

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ: ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา		
ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2540-2544)	ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2545-2546)	ระยะที่ 3 (พ.ศ. 2547-2553)
ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม ได้แก่ คนทุกเพศทุกวัยในชุมชน โดยมีบทบาทหน้าที่เป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชมในพิธีกรรม และอีกบทบาทคือการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินในงานศพ	ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมยังคงเป็นคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน บทบาทเป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชมในพิธีกรรมยังคงเดิม แต่การทำโครงการงานศพงดเหล้าทำให้เกิดกระบวนการรื้อถอนความหมายของการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินออก โดยมีการสื่อสารว่างานศพเป็นงานที่เจ้าภาพมีภาระ ผู้มาร่วมงานควรเห็นใจเจ้าภาพ นอกจากนี้ยังเกิดบทบาทหน้าที่ใหม่คือการเป็นผู้ร่วมวิจัยในโครงการงานศพงดเหล้า	ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมยังคงเป็นคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน บทบาทเป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชมในพิธีกรรมยังคงเดิม บทบาทการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินยังคงหายไป และบทบาทการเป็นผู้ร่วมวิจัยในโครงการงานศพงดเหล้าก็หายไป แต่มีบทบาทใหม่ในฐานะผู้ผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” เกิดขึ้นแทน
วัตถุทางศาสนพิธี อาทิ ดุงเหล็กดุงทอง ดุงสามหาง ห่อข้าวด้วน มีบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี โดยมีกระบวนการสร้างความหมายผ่านพิธีกรรมทางศาสนา และการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ ซึ่งจำกัคตอยู่ในกลุ่มผู้รู้และคนเฒ่าคนแก่บางส่วน	ยังคงมีบทบาทหน้าที่และกระบวนการสร้าง/ผลิตซ้ำความหมายเหมือนระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-44)	ยังคงมีบทบาทหน้าที่และกระบวนการสร้าง/ผลิตซ้ำความหมายเหมือนระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-44)
เหล้า มีบทบาทหน้าที่ทางตรงโดยเป็นเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย/สิ่งตอบแทนและเชื่อมโยงผู้คน และบทบาทหน้าที่ทางอ้อมคือเป็นสิ่งที่แสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ เพราะมีกระบวนการสร้างความหมายว่าเจ้าภาพที่มีฐานะหรือมีน้ำใจก็มักจะเลี้ยงเหล้าเป็นการตอบแทนผู้มาร่วมงาน	เหล้า ถูกถอดออกจากพื้นที่พิธีกรรมโดยการทำโครงการงานศพงดเหล้าทำให้เกิดการปรับแปลงความหมายโดยนัยด้วยการเพิ่มความหมายด้านลบและปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน/รื้อถอนมายา-คติและสร้างใหม่ ความหมายของเหล้าในงานศพว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยที่สร้างภาระให้กับเจ้าภาพงานศพ (ระดับปัจเจก) เป็นสิ่งสร้างภาพลักษณ์ด้านลบให้ชุมชน (ระดับชุมชน) ในงานศพไม่ควรเลี้ยงเหล้า เพราะเป็นการสร้างภาระให้เจ้าภาพ	เหล้า มีบทบาทใหม่ในพื้นที่พิธีกรรมในกรณีที่มีการทำโลงศพและปราสาทศพ โดยมีบทบาทเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในขันส่ำตัด (ขันบูชาครูของช่างไม้)

ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2540-2544)	ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2545-2546)	ระยะที่ 3 (พ.ศ. 2547-2553)
โลศพ/ปราสาทศพ นอกจากบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธีแล้วยังมีบทบาทหน้าที่อีกด้านหนึ่งเป็นเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ เพราะมีกระบวนการสร้างความหมายว่า หากเจ้าภาพมีฐานะก็มักซื้อหาโลศพ/ปราสาทศพที่สวยงาม ราคาแพงมาให้ผู้ตาย	โลศพ/ปราสาทศพ ยังคงบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี แต่ในขณะเดียวกันก็เริ่มมีการรื้อถอนความหมายของโลศพ/ปราสาทศพ ในฐานะเครื่องแสดงฐานะหน้าตา และสร้างใหม่ความหมายของโลศพและปราสาทศพว่าเป็นสิ่งที่ชุมชนเคยทำเองได้ในอดีต จึงควรทำเองอีกครั้ง การทำเองจะช่วยลดภาระของเจ้าภาพได้มาก	โลศพ/ปราสาทศพ ยังคงบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี การรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของโลศพ/ปราสาทศพในระยะที่ 2 (45-46) ปรากฏผลเป็นรูปธรรมในปี 48 เมื่อชุมชนเริ่มทำโลศพและปราสาทศพเอง ทำให้โลศพ/ปราสาทศพมีบทบาทหน้าที่ใหม่เป็นสัญลักษณ์แสดงความเอื้ออาทรและความสามัคคีของชุมชน
กิจกรรมในพิธีกรรม มีกิจกรรมสำคัญ 2 ส่วน คือ กิจกรรมทางศาสนา ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ลดความกังวลและสืบทอดความเชื่อ และกิจกรรมทางสังคม (การเตรียมสิ่งของ การหาพิน การปรุงอาหาร การสังสรรค์ดื่มเหล้า) ซึ่งมีบทบาทหน้าที่เป็นการระดมกำลังเพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพ (การหาพิน การปรุงอาหาร) ส่วนการสังสรรค์ดื่มกินมีบทบาทหน้าที่สร้างความผ่อนคลายให้กับผู้ร่วมงาน	กิจกรรมในพิธีกรรม กิจกรรมทางศาสนายังคงเหมือนระยะที่ 1 (40-44) กิจกรรมทางสังคมอย่างการเตรียมสิ่งของยังคงมีบทบาทหน้าที่เดิม และเพิ่มบทบาทหน้าที่ใหม่ในฐานะเป็นกิจกรรมทดลองของโครงการงานศพงดเหล้า ส่วนกิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้าถูกถอดออกไปจากพื้นที่พิธีกรรม	กิจกรรมในพิธีกรรม กิจกรรมทางศาสนายังคงเหมือนระยะที่ 1 (40-44) กิจกรรมทางสังคมยังมีบทบาทระดมกำลังช่วยเหลือเจ้าภาพ แต่บทบาทการเป็นกิจกรรมทดลองโครงการงานศพงดเหล้าหายไป มีบทบาทใหม่เกิดขึ้นในฐานะเป็นกิจกรรมเพื่อผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ
พื้นที่ในพิธีกรรม พื้นที่สำคัญได้แก่บ้านเจ้าภาพงานศพและ฼าปนสถาน ส่วนวัดในบริบทการจัดงานศพของชุมชนบ้านดงมีความสำคัญเป็นอันดับรอง บ้านเจ้าภาพงานศพมีบทบาทหน้าที่เป็นพื้นที่สาธารณะในการประกอบพิธีกรรม ระดมความช่วยเหลือ และประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นพื้นที่สำหรับการดื่มเหล้าสังสรรค์ ส่วน฼าปนสถานและวัดมีบทบาทหน้าที่เป็นพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรม และพื้นที่ระดมความช่วยเหลือ	พื้นที่ในพิธีกรรม บ้านเจ้าภาพงานศพ ยังคงบทบาทหน้าที่เดิมเป็นส่วนมาก แต่บทบาทการเป็นพื้นที่ดื่มเหล้าหายไป เนื่องจากกระบวนการรื้อถอนความหมายของเหล้าในงานศพ และทำให้เกิดบทบาทใหม่ในฐานะพื้นที่สำหรับทดลองงดเหล้าในงานศพในงานศพด้วย ฼าปนสถานและวัดยังคงมีบทบาทหน้าที่เดิม	พื้นที่ในพิธีกรรม บ้านเจ้าภาพงานศพ ยังคงบทบาทหน้าที่เดิมเป็นส่วนมาก แต่บทบาทการเป็นพื้นที่สำหรับทดลองงดเหล้าในงานศพหายไป เนื่องจากโครงการได้รับความสำเร็จ ฼าปนสถานและวัดยังคงมีบทบาทหน้าที่เดิม แต่พบว่าเริ่มมีคนในชุมชนหันมาตั้งศพที่วัดเพิ่มขึ้น

จากตารางที่ 1 สรุปได้ว่าใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษานั้น มีความเปลี่ยนแปลงหลายประการ เกิดขึ้นกับองค์ประกอบต่างๆ ของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงยังคงมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการระดมผู้คนให้เข้าร่วมในพิธีกรรม การสื่อสารของคนในระหว่างพิธีกรรมทำให้เกิดการถ่ายทอดความหมายเกี่ยวกับสถานภาพของผู้ตายและครอบครัวไปสู่การรับรู้ของชุมชน

แต่การดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าทำให้การถ่ายทอดความหมายเกิดการปรับเปลี่ยนในรายละเอียด ทำให้ความคิดของคนในชุมชนปรับเปลี่ยนไป จากที่เคยมองว่าพิธีกรรมงานศพเป็นพิธีกรรมที่แสดงสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้ตายและครอบครัว (มีฐานะ/ยากจน, มีน้ำใจ/ตระหนี่ถี่เหนียว) โดยมีวัตถุอย่างเหล่าอาหาร โลงศพ และปราสาทศพเป็นเครื่องชี้วัด ชุมชนเริ่มมองมุมใหม่ว่าพิธีกรรมงานศพมีเป้าหมายแท้จริงคือการบำเพ็ญส่วนกุศลให้ผู้ตาย ส่วนการประกอบพิธีกรรมก็มีค่าใช้จ่าย และยังเป็นพื้นที่สาธารณะที่คนในชุมชนมีบทบาทร่วมกัน ดังนั้นชุมชนจึงควรช่วยครอบครัวผู้ตายประหยัดรายจ่ายให้ได้มากที่สุด ด้วยเหตุนี้ จึงต้องปรับเปลี่ยนมุมมองที่เคยมีต่อวัตถุต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหล่าในงานศพว่าการมีเหล่าในงานศพเป็นสิ่งผิดกาลเทศะและไม่ควรเป็นสัญลักษณ์แสดงภาพลักษณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจเพราะเหล่าเป็นสิ่งที่ผู้มั่งคั่งสร้างภาระให้เจ้าภาพ

การปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าในงานศพในการรับรู้ (perception) ของผู้คน (เน้นไปที่การรับรู้จุดยืนของแขกผู้มาร่วมงานให้เกิดความเข้าใจเจ้าภาพ) จนนำไปสู่การกระทำจริง (action) คือการงดเหล่าในงานศพ จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมีแผนการ (by plan) ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติ (by nature) โดยมีประเด็นทางเศรษฐกิจและประเด็นทางสังคมเป็นจุดสนใจหลักที่ส่งผลให้โครงการงานศพงดเหล่าของชุมชนบ้านดงประสบความสำเร็จในท้ายที่สุด

7. อภิปรายผลการศึกษา

จากการศึกษามีข้อค้นพบที่สมควรนำมาอภิปรายผลทั้งสิ้น 3 ประเด็น ได้แก่

7.1 กระบวนการต่อสู้ทางความหมายไม่เคยหยุดนิ่ง เพราะไม่มีความหมายใดจะยึดกุมพื้นที่ทางความคิดได้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด และความหลากหลายของความหมายก็เป็นตัวแปรที่ทำให้กระบวนการปรับความหมายมีความซับซ้อน

กระบวนการปรับความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพแสดงให้เห็นว่า ยิ่งตัวหมาย (signifier) มีความหมายที่ซับซ้อนมากเท่าใด กระบวนการปรับความหมายก็ยิ่งเพิ่มความยากและซับซ้อนมากขึ้น ความสำเร็จของโครงการงานศพงดเหล่าชี้ชัดว่ากระบวนการปรับความหมายของเหล่าในพิธีกรรมงานศพที่เกิดขึ้นนั้นมิได้เป็นการรื้อถอนความหมายทุกอย่างเกี่ยวกับเหล่าออกไปทั้งหมด แต่มีทั้งการประนีประนอมด้านความหมาย (โดยให้ความสำคัญกับกาลเทศะและจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน และให้ความหมายด้านลบของเหล่าเพื่อให้ความหมายด้านบวกเสียสมดุล) และการรื้อถอนมายาคติของเหล่า

เหล่าในบริบทของการศึกษานี้เป็นทั้งตัวหมาย (signifier) และสิ่งที่หมายถึง (signified) ในคราวเดียวกัน ในฐานะตัวหมาย เหล่าได้ถูกให้ความหมายโดยอรรถ (denotative meaning) ในแง่ของเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ที่คนมักดื่มในยามพบปะสังสรรค์เพื่อผ่อนคลาย ซึ่งเมื่อพิจารณาในบริบทของพิธีกรรมงานศพ ความหมายโดยอรรถของเหล่าดังกล่าวมีความหมายโดยนัย (connotative meaning) ในฐานะที่เป็นสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขกและสิ่งเชื่อมโยงผู้คน เราจำเป็นต้องถอดรหัสความหมายของเหล่าในฐานะสิ่งที่หมายถึง (signified) อีกครั้งเพื่อค้นหาความหมายโดยนัยของสิ่งที่หมายถึงหรือมายาคติ (myth) ที่ซ่อนอยู่ด้านในสุด

จากการพูดคุยสอบถามถึงเหตุผลที่เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล่า คำตอบซ้ำๆ ที่ได้รับก็คือต้องเลี้ยงเพื่อตอบแทนผู้มาร่วมงาน เมื่อไปร่วมงานของเขา เขาก็เลี้ยง เมื่อมาถึงงานของเราจะไม่เลี้ยงได้อย่างไร บางส่วนระบุว่าเกรงจะถูกนิทนาว่าตระหนี่ถี่เหนียวจึงต้องเลี้ยงเหล่า แสดงว่าชาวบ้านได้ประกอบสร้าง (construct) มายาคติของเหล่าว่าเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงฐานะและหน้าตา (ความใจกว้าง) ของเจ้าภาพงานศพนั่นเอง

เพราะความหลากหลายและซับซ้อนของความหมายดังกล่าว การแปลความหมายจึงมิใช่เรื่องง่าย แก่นนำโครงการต้องเลือกที่จะประนีประนอมกับความหมายโดยนัยของเหล่าในฐานะ “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้คน” โดยยังคงยอมรับความหมายโดยนัยดังกล่าวในบริบทของงานมงคลอื่นๆ (ไม่ห้ามเลี้ยงเหล้าในงานเหล่านั้น) แต่ชี้ประเด็นเรื่องกาลเทศะว่างานศพมีบริบทที่แตกต่างออกไปเพราะเจ้าภาพไม่ได้เตรียมการและอยู่ในภาวะเศร้าโศก เป็นการปรับเปลี่ยนโดยหันมาให้ความสำคัญกับจุดยืนของแขกผู้ร่วมงาน สร้างมุมมองใหม่ว่าแขกต้องเห็นใจเจ้าภาพโดยไม่สร้างภาระด้วยการดื่มเหล้าในงานศพ รวมทั้งการเผยให้เห็นความหมายด้านลบของเหล้าในฐานะสิ่งสร้างภาระหนี้สินให้เจ้าภาพผ่านการทำบุญชื้อค่าใช้จ่ายในงานศพแล้วนำมาแสดงให้เห็นโดยทั่วกัน

ส่วนการรื้อถอนมายาคติของเหล้าในฐานะสิ่งแสดงฐานะหน้าตานั้น ต้องทำความเข้าใจกับการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพิธีกรรมงานศพด้วย เนื่องจากเหล้าเป็นเพียงสัญลักษณ์ตัวหนึ่งในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งมีฐานะเป็นชุดของสัญลักษณ์ (a set of signs) พิธีกรรมงานศพจะเป็นชุดสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะและหน้าตาทางสังคมของเจ้าภาพได้ นอกจากเหล้า ในพิธีกรรมก็ยังมีสัญลักษณ์อื่นๆ มาชุมนุมร่วมกันอีกหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นโลงศพ (ในภาพรวม โลงศพในสังคมไทยปัจจุบันมีราคาตั้งแต่หลักร้อย แต่โลงศพที่มีราคาแพงที่สุดคือหีบมุกแกะลายสระบัวราคา 450,000 บาท (จิตติพันธ์ พัฒนมงคล, 2553: 38-44)) ดอกไม้ประดับโลง (การใช้ดอกไม้สดหรือดอกไม้แห้งประดับก็เป็นสัญลักษณ์) อาหารที่นำมาต้อนรับแขกหรือ (มีอาหารที่ปรุงจากเนื้อสัตว์มากหรือน้อย มีของว่างหรือไม่เลี้ยงเครื่องดื่มประเภทใด) จำนวนพวงหรีด (ยังมีจำนวนมากก็แสดงว่ากว้างขวางหรือมีชื่อเสียงมาก) และหากเป็นการประกอบพิธีกรรมงานศพแบบล้านนา ก็จะมี “ไม้ศพ” เป็นสัญลักษณ์อีกหนึ่ง ซึ่งไม้ศพในปัจจุบันนิยมทำเป็น “ปราสาทศพ” (ปราสาทศพของคนทั่วไปมีราคาตั้งแต่หลักพันถึงหลักหมื่นบาท แต่หากเป็นปราสาทศพรูปนกหัสติลิงค์จะมีราคาสูงถึงหลักแสนบาท (วัดศาลาหม้อ, 2553 : ออนไลน์) ทั้งหมดนี้ล้วนเป็น

สัญลักษณ์ย่อยๆ ที่มาประกอบกันเป็นชุดสัญลักษณ์ในพิธีกรรมงานศพนั่นเอง

เหตุที่ความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะสิ่งแสดงฐานะ หน้าตา ความใจกว้างของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางนั้น เป็นเพราะทั้งสังคมและปัจเจกเอง ล้วนแต่พิจารณาความหมายของพิธีกรรมงานศพในระดับปัจเจก (individual level) ไม่ได้พิจารณาความหมายของพิธีกรรมงานศพในระดับชุมชน (community level) ดังนั้นจึงต้องรื้อถอน (deconstruct) และสร้างใหม่ (reconstruct) ความหมายของพิธีกรรมงานศพซึ่งเป็นชุดสัญลักษณ์ว่ามิได้เป็นเพียงพื้นที่ส่วนบุคคล (private sphere) ของปัจเจก แต่เป็นพื้นที่สาธารณะ (public sphere) ของชุมชนที่ทุกคนมีส่วนร่วม มิใช่พื้นที่เพื่อแสดงฐานะหน้าตาหรือความใจกว้างของปัจเจก แต่เป็นพื้นที่เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของผู้ตาย เป็นพื้นที่เพื่อแสดงความเอื้ออาทรและพลังสามัคคีของชุมชน ทั้งหมดนี้เป็นการรื้อถอนความหมายโดยการเคลื่อนย้ายจากจุดยืนของปัจเจกมาให้ความสำคัญกับจุดยืนของชุมชน

กรณีของชุมชนบ้านดง การรื้อถอนความหมายและการสร้างใหม่ความหมายพิธีกรรมงานศพเกิดขึ้นได้เนื่องจากความหมายงานศพในฐานะสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตาที่ถูกรื้อถอนเป็นความหมายใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา เมื่อกระแสบริโภคนิยมเริ่มแผ่ขยายมาถึงชุมชน ไม่ใช่ความหมายที่ยังรากลึกฝังลึกในชุมชนมายาวนานตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ ในขณะเดียวกันความหมายของพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนสร้างขึ้นใหม่ก็มีใช้การสร้างใหม่โดยสิ้นเชิง แต่เป็นการดึงเอาความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพครั้งบรรพบุรุษกลับมาเชิดชูอีกครั้ง

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นทั้งความซับซ้อนและพลวัตของกระบวนการต่อสู้ทางความหมาย ซึ่งเป็นสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (war of position) อีกแบบหนึ่ง เพราะความหมายต่างๆ ล้วนถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของกลุ่มอำนาจต่างๆ ที่อยู่เบื้องหลัง ในสมัยบรรพบุรุษเมื่อเริ่มตั้งชุมชนบ้านดง ความหมายของพิธีกรรมงานศพที่ถูกกำหนดโดยอุดมการณ์และจิตสำนึกแบบรวมหมู่เป็น

ความหมายหลัก (dominant meaning) ที่คนในชุมชนยึดถือ เมื่อเวลาผ่านไป อุดมการณ์บริโภคนิยมและจิตสำนึกแบบปัจเจกเริ่มมีบทบาทในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่สาธารณะเพื่อระลึกถึงผู้ตายและระดมความช่วยเหลือถูกความหมายใหม่ของงานศพในฐานะสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าที่ตาเบียดขับขึ้นมาเป็นความหมายหลักแทน แต่ความหมายดั้งเดิมก็ไม่ได้สูญหายไปโดยสิ้นเชิง เพียงแต่ตกเป็นความหมายรองในสำนึกของผู้คน เมื่อมีการยกขึ้นมาเชิดชูขึ้นอีกครั้ง ควบคู่กับการสื่อสารให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความหมายหลัก จึงส่งผลให้ความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพได้กลับมาเป็นความหมายหลักในสำนึกของคนในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อมีการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของพิธีกรรมงานศพดังกล่าวข้างต้นแล้ว หากเหล่าจะสามารถยังคงอยู่ในพื้นที่พิธีกรรมนี้ได้ ก็ต้องมีความหมายที่กลมกลืนสอดคล้อง (harmonious) หรือไปในทิศทางเดียวกันนี้ด้วย ดังนั้น ในระยะที่ 2 ของการศึกษา เหล่าจึงไม่สามารถอยู่ในพิธีกรรมงานศพได้อีกต่อไป เพราะเหล่าถูกให้ความหมายใหม่ (reconstructed) ว่าเป็นสิ่งที่สร้างภาระค่าใช้จ่ายให้กับเจ้าภาพ (แขกในงานดื่มเหล้าก็เท่ากับไม่เอื้ออาทร ไม่เห็นใจเจ้าภาพ) และเหล่ายังทำลายความเข้มแข็งของชุมชนด้วย (คนในชุมชน เมฆาตสติและทะเลาะวิวาทกันก็เท่ากับชุมชนขาดความสามัคคี คนในชุมชนมีหนี้สินมากก็ส่งผลให้ชุมชนอ่อนแอ) และถึงแม้ว่าในระยะที่ 3 ของการศึกษา จะพบว่า “เหล่า” ได้กลับเข้าสู่พื้นที่พิธีกรรมอีกครั้ง แต่ก็มีใช้ในฐานะ “เครื่องดื่มเพื่อตอบแทนผู้มาร่วมงาน” แต่ได้กลายเป็น “เครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม” ในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของขันส่ำตัดในกรณีที่มีการทำโลงศพและปราสาทศพ ดังนั้น ความหมายใหม่ของเหล่าในฐานะสิ่งของประกอบพิธีกรรมก็ยังคงมีความหมายสอดคล้องกลมกลืนกับความหมายของพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนสร้างขึ้นใหม่โดยย้อนกลับไปเชิดชูความหมายงานศพของชาวบ้านแบบดั้งเดิมให้กลับมาเป็นความหมายหลัก ทำให้เหล่าในขันส่ำตัดจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนสามารถยอมรับได้

นอกเหนือจากเหล่าแล้ว เมื่อความหมายของชุดสัญลักษณ์ชุดเปลี่ยน ก็ส่งผลให้ความหมายสัญลักษณ์

อื่นๆ ในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงเปลี่ยนไปด้วย โดยมีการให้ความหมายใหม่ที่สอดคล้องกับชุดสัญลักษณ์พิธีกรรมงานศพ ไม่ว่าจะเป็นโลงศพหรือปราสาทศพ (ไม่จำเป็นต้องซื้อหา แต่ทำเองได้) อาหารและเครื่องดื่ม (ไม่จำเป็นต้องมีแกงฮังเลหรือเลี้ยงน้ำอวดลม จะเลี้ยงอาหารจานเดียวกับน้ำเปล่าก็ได้) ดอกไม้ประดับโลงศพ (ดอกไม้แห้งดีกว่าดอกไม้สด เพราะคงทน ไม่สิ้นเปลือง) เป็นต้น

7.2 มนุษย์สามารถสร้างความหมายใหม่ให้วัตถุได้ไม่สิ้นสุด แต่ความหมายดังกล่าวอาจเป็นความหมายที่ “เก่าในวันวาน แต่ใหม่ในวันนี้” ก็ได้

เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ได้เสนอไว้ว่าระบบการสร้าง ความหมายไม่สามารถดำรงอยู่ลอยๆ โดยปราศจากเงื่อนไขทางวัตถุและมนุษย์ผู้สร้างสรรค์ผลงานมารองรับ ยิ่งไปกว่านั้น การดำรงอยู่ในเชิงวัตถุของระบบการสร้าง ความหมายนี้เองที่เปิดช่องให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมมีอิทธิพลต่อกระบวนการสร้าง อารมณ์รักษา หรือเปลี่ยนแปลงความหมาย อารมณ์ ความรู้สึก ในระบบการสร้างความหมาย (พีตรา ชะวรณ, 2537: 89-94)

จากข้อมูลพบว่า “เหล่า” ในการศึกษาครั้งนี้เป็นรูปสัญลักษณ์ที่ลอยลอย (floating signifier) ที่สามารถใช้กับสิ่งที่หมายถึง (signified) ได้หลายอย่าง นับตั้งแต่เป็นเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ สัญลักษณ์ของความมีฐานะหรือความมั่งคั่ง ไปจนถึงสิ่งพุ่มเฟิยที่เป็นภาระของเจ้าภาพงานศพ (เช่นเดียวกับความหลากหลายของความหมายรอยสักในงานวิจัยของสุขสันต์ กมลสันติโรจน์ (2548) ที่อาจเป็นได้ตั้งแต่เครื่องรางของขลัง สิ่งแสดงอัตลักษณ์เฉพาะตัว หรือแม้แต่สิ่งที่ระลึกในความสัมพันธ์ใกล้ชิด) แต่มนุษย์มีศักยภาพที่จะเลือกสรรและสร้างความหมายใหม่ๆ ให้กับเหล่าได้ โดยการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของกิจกรรมที่เหล่าเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็ส่งผลให้เหล่าซึ่งเป็นวัตถุชิ้นเดิมเกิดความหมายใหม่ๆ ได้ไม่สิ้นสุด

การสร้างความหมายใหม่ๆ ให้วัตถุชิ้นเดิมในบริบทที่แตกต่างกันไปนั้น นับเป็นประเพณีแห่งการเลือกสรรอย่างหนึ่ง ซึ่งนอกจากการเลือกสรรความหมาย ยังมีการเลือกสรรด้วยว่าใน “กาละ” (time) และ “เทศะ” (space)

แบบใด ที่ความหมายแต่ละแบบจะได้เผยตัวออกมา
กรณีของชุมชนบ้านดง ผู้มีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงไม่
อนุญาตให้ “เหล่า” ในฐานะ “เครื่องดื่มเพื่อตอบแทน
หรือเชื่อมโยงผู้คน” ปรากฏในพิธีกรรมงานศพ แต่
อนุญาตให้ปรากฏในพิธีแต่งงานหรือขึ้นบ้านใหม่ได้
รวมถึงอนุญาตให้ “เหล่า” ในฐานะ “เครื่องเซ่นไหว้”
ปรากฏในพิธีกรรมงานศพได้เช่นเดียวกัน

นอกจากการเลือกสรรให้เหล่ามีสัญลักษณ์ใหม่ใน
งานศพแล้ว ก็ยังมีการเลือกสรรความหมายของพิธีกรรม
งานศพด้วย ก่อนหน้านั้นชุมชนเคยยอมรับความหมาย
หลักของงานศพในฐานะพื้นที่เพื่อแสดงฐานะหน้าตาของ
ปัจเจก แต่เมื่อดำเนินโครงการงานศพดเหล่า ชุมชน
ก็เลือกที่จะเปลี่ยนแปลงความหมายหลักดังกล่าวใหม่
ให้พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่ของชุมชนเพื่อแสดงความอาทร
ช่วยเหลือกัน โดยมุ่งเป้าหมายไปที่การทำบุญอุทิศให้
ผู้เสียชีวิตซึ่งเป็นคนของชุมชน จะเห็นได้ว่าความหมาย
หลักอันใหม่นี้ แท้ที่จริงแล้วก็คือการรื้อฟื้นความหมาย
พิธีกรรมงานศพของชาวบ้านดั้งเดิมที่ภายหลังตกเป็น
ความหมายรองกลับมาเชิดชูใหม่นั้นเอง จึงอาจกล่าว
ได้ว่าในระบบสร้างความหมายนั้น มนุษย์สามารถสร้าง
ความหมายใหม่ๆ ให้กับวัตถุได้ไม่สิ้นสุด โดยศักยภาพ
ในการเลือกสรรความหมายเกี่ยวข้องกับต้นทุนคลังความรู้
ที่มีอยู่ ความหมายใหม่จึงเป็นเรื่องของการมองปัจจุบัน
โดยเชื่อมโยงกับทั้งอดีตที่เคยสัมผัสและอนาคตที่
คาดการณ์ได้ ความหมายใหม่ในวันนี้จึงอาจเป็น
ความหมายเก่าในวันวานที่ถูกนำกลับมาปิดฝุ่นอีกครั้ง
เพราะความหมายดังกล่าวได้รับการพิจารณาแล้วว่า
สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์และผลประโยชน์
ในปัจจุบันได้อย่างลงตัว

7.3 การดำรงอยู่ของชุมชนต้องอาศัยการดำรงอยู่ ของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนเป็นผู้ผลิตและสืบทอด

ปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นที่ชุมชน
บ้านดงภายหลังการทำโครงการงานศพดเหล่าได้พิสูจน์
ให้เห็นว่าการดำรงอยู่ของชุมชนนั้น ต้องอาศัยการดำรง
อยู่ของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนเป็นผู้ผลิตและสืบทอด
สัญลักษณ์ที่มีการใส่ความหมายและรหัสจากภายนอก
ซึ่งชุมชนรับมาใช้ในปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคมนั้น มี
บ่อยครั้งที่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขและสภาพความเป็นจริง

ของชุมชนเอง ดังนั้น การอยู่ภายใต้อำนาจของสัญลักษณ์
ดังกล่าวย่อมส่งผลเป็นปัญหาและความทุกข์ ดังที่
ชาวบ้านดงเคยประสบมาแล้ว เพราะแม้แต่กรณีของเหล่า
ซึ่งอาจเป็นเพียงองค์ประกอบเล็กๆ (micro) แต่เมื่อ
เหล่าเป็นสัญลักษณ์ เหล่าก็มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่เกิดจาก
การประกอบสร้างความหมายที่หลากหลาย สัญลักษณ์ที่
ถูกใส่ความหมายจากภายนอกในฐานะเครื่องดื่มเพื่อ
แสดงฐานะหน้าตานี้มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์มากพอที่จะ
ทำให้คนยากคนจนต้องดิ้นรนกู้หนี้ยืมสินเพื่อหาเหล่า
มาเลี้ยงรับรองแขกเมื่อตนเป็นเจ้าภาพงานศพ แต่เมื่อ
ชุมชนพากันทบทวนและร่วมกันรื้อถอนความหมาย
ดังกล่าวออกไปและสร้างความหมายใหม่ให้กับเหล่าใน
ฐานะสิ่งสร้างภาระให้เจ้าภาพงานศพ สิ่งที่น่าอับอาย
เมื่อปรากฏในงานศพ อำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงมากับ
ความหมายใหม่ที่ชุมชนผลิตขึ้นส่งผลให้แขกที่มาร่วมงาน
ไม่เรียกร้องให้เจ้าภาพเลี้ยงเหล้าอีกต่อไป เหล่านี้ล้วน
แสดงให้เห็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้
แต่กลับส่งผลกระทบที่เป็นรูปธรรมต่อการดำเนินชีวิต
และการดำรงอยู่ของชุมชนและโครงสร้างสังคมในระดับ
มหภาค (macro)

อย่างไรก็ดี เพราะกระบวนการต่อสู้ทางความหมายนั้น
ไม่เคยหยุดนิ่ง ดังนั้นความสำเร็จในการรื้อถอนมายาคติ
ของเหล่าในงานศพของชุมชนบ้านดงจึงเป็นความสำเร็จ
ซึ่งอยู่ในภาวะที่พร้อมจะแปรเปลี่ยน เช่นเดียวกันกับ
ความหมายของเหล่า ความหมายที่ถูกรื้อถอนออกไปก็
อาจถูกสร้างใหม่และหวนกลับมาได้อีกครั้ง ด้วยเหตุนี้
ชุมชนจึงต้องมีกระบวนการธำรงรักษาและสืบทอดความหมาย
สัญลักษณ์ที่พึงประสงค์เอาไว้ ดังที่ชุมชนบ้านดงได้รื้อฟื้น
กิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ และการส่งเสริม
ให้เลี้ยงอาหารพื้นบ้านที่มีเครื่องปรุงหลักเป็นผักหรือการ
เลี้ยงอาหารจานเดียวในพิธีกรรมงานศพ การทำกิจกรรม
ร่วมกันในพื้นที่สาธารณะเป็นช่องทางหลักที่ทำให้
ความหมายสัญลักษณ์ที่ชุมชนผลิตได้เข้าสู่ภาคปฏิบัติการ
ในวิถีชีวิตอยู่เนืองๆ วงจรความสัมพันธ์ระหว่างคน วัตถุ
และกิจกรรมในพื้นที่สาธารณะของชุมชนจะนำไปสู่การ
ผลิตซ้ำและสืบทอดความหมายสัญลักษณ์ของชุมชนให้คง
เป็นความหมายหลัก (dominant meaning) และยังคง
อำนาจเชิงสัญลักษณ์เอาไว้ได้

บรรณานุกรม

- พัศรา ขมะวรรณ. แนวความคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ในวัฒนธรรมศึกษา และการวิเคราะห์วัฒนธรรมบริโภค. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- ฐิติพันธ์ พัฒนมงคล. สุริยาหีบศพ รับสร้าง “บ้านหลังสุดท้าย” และบริการหลังความตาย 24 ชั่วโมง. สารคดี 26/308 (ตุลาคม 2553): 38-44.
- ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ. กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- วัดศาลาหม้อ. ปราสาทศพ. [ออนไลน์]. 2552. แหล่งที่มา: <http://www.watsalamo.com/index.php?mo=3&art=536983> [2553, ธันวาคม, 12]
- สมสุข หินวิมาน. ทฤษฎีสำนักวัฒนธรรมศึกษา ใน บุษบา สุธีธร และคณะ (บก.), ประมวลสาระชุดวิชาปรัชญานิเทศศาสตร์และทฤษฎีการสื่อสาร หน่วยที่ 8-15. นนทบุรี: มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมราชา, 2548.
- สังคีต พิริยะรังสรรค์. ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ.2475-2503). กรุงเทพฯ:เทพประทานพร, ม.ป.ป..
- สุขสันต์ กมลสันติโรจน์. การสื่อสารและการรับรู้ความหมายของ “รอยสัก” ในสังคมไทยปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาพาณิชยการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.